

כח ראשון וכח שני באדם (ג): שיטות הרמב"ם והתוספות

- א. פתיחה להבהרת המושגים "כחו" ו"גופו".
- ב. ביאור הסוגיות "בידקא דמיא" ו"זרק צרור למעלה", במסכת סנהדרין דף עז: וסוגיית "סרנא דמיא" במסכת חולין דף טז. פסקי הרמב"ם על הסוגיות, והשאלות העולות מסוגיות אלו.
- ג. קושיות התוספות בסנהדרין דף עז. ד"ה סוף, והסבר התוספות לפטור בכח
- ד. ביאור שיטות הרמב"ם והתוספות בהגדרות כח ראשון וכח שני על-פי חקירה בחידוש "כחו כגופו", הבהרת הסוגיות על-פי כל שיטה, והסבר דברי התוספות דלעיל לפטור בכח שני בבדקא דמיא.
- ה. הסבר שיטת המחלוקת בין הרמב"ם לתוספות נובע
- ממחלוקת יסודית ביניהם בהבנת דעת רבי יוחנן 'אשו משום חציר', ביאור השיטות והבהרת מחלוקת הרמב"ם והתוספות בסוגיית "אבנו סכיננו ומשאו", בבבא-קמא דף ו. ומחלוקת בסוגיית "זרק צרור למעלה". הבהרת דברי התוספות בסנהדרין הנ"ל, ושיטתם בחיוב נויקין בכח שני בבדקא דמיא.

א. הגמרא במסכת בבא-קמא דף ג: מכררת מה הן תולדות אדם-המזיק, ואומרת שתולדות אדם הם כיוו וניעו, וכן מכררת הגמרא באיזה אופן הזיק האדם בכיוו וניעו - "אלא אכחו וניעו, היכי דמיז אי בהדי דאזלי קמזקי, כחו הוה". ומפרש שם רש"י: "כחו הוא, והיינו אדם גופו, וחייב". אם כן, כאן הגמרא אומרת את היסוד לגבי כח של אדם שכחו כגופו.

היזק האדם בגופו אינו רק היזק בגופו הביולוגי ממש, אלא גם היזק במכת גרזן, סכין וכדומה. כאשר האדם מחזיק את הסכין בידו, נחשב היזיקו כהיזק בגופו לחייבו בנזק ובד' דברים ולחייבו מיתה אם הרג. ניתן להסביר שכאשר האדם תופס בידו את הסכין וכתנועת ידו נע גם הסכין, והסכין קשור לגמרי ליד האדם, נחשב הסכין כ"ידא אריכתא", וכמו יד האדם ממש. לעומת היזק בגופו שבו האדם פועל עם כח, והאנרגיה עצורה בתוך הגוף, היזק בכחו הוא כאשר האדם משחרר את אותה אנרגיה מתוך גופו החוצה, ופועל עם האנרגיה על עצם אחר, כגון אבן, כאשר האדם זורק אותה, והתוצאה, הנזק שנגרם מאותו עצם שפועל, שעף וכדומה בכח אנרגיית האדם, הוא למעשה תוצאת כח האדם.

בגמרא שם בדף י: מובאת הברייתא "חמישה שיטבו על ספסל ולא שברוהו ובא אחד וישב עליו ושברו, האחרון חייב" ושם הגמרא אומרת למסקנה שמדובר כאן שהאחרון נסמך על היושבים בספסל והחידוש הוא שכחו כגופו, כלשון הגמרא: "לא צריכא, דבהדי דסמיך בהו תבר, פשיטא מהו דתימא כחו לאו כגופו דמי, קא משמע לן דכחו כגופו דמי, דכל היכא כגופו, תבר כחו נמי תבר". וגם כאן, העומד הפעיל כח ועל-ידי שנסמך על האדם שישב העביר את כחו ליושב ועל-ידי כך נשבר הספסל, היינו שהספסל נשבר על-ידי האדם שיושב הפועל מכח האדם שעומד, כפי שהגדרנו שכח היינו כאשר האדם מפעיל את כחו על עצם אחר ואותו העצם עושה את הנזק. הרמב"ם בהלכות חובל-ומזיק פרק י הלכה י, פוסק שכחו כגופו: "אחד המזיק בידו, או שזרק אבן או ירה חץ והזיק בו וכו', הרי זה כמזיק בידו והם תולדות של אדם".

ב. בגמרא במסכת סנהדרין בסוגיית בידקא דמיא רואים יסוד נוסף, שכח של הטבע יכול להצטרף לכח האדם להחשב ככחו, ולחייבו במיתה. הגמרא שם בדף עז: אומרת: "אמר רב פפא האי מאן דכפתי לחבריה ואשקיל עליה בידקא דמיא גירי דידיה הוא ומחייב, הני מילי בכח ראשון אבל בכח שני גרמא בעלמא הוא".

על-פי הסבר רש"י שם, ביאור המקרה הוא כך: אדם קשר את חברו סמוך לפתח הסכר, כגון שיש שם מדרון, ואחר-כך פתח אותו, והמים כשיצאו מתוך הסכר נפלו למטה לארץ בצורת מפל, ובנפילתם הם פגעו באדם הקשור, - זה נחשב ככחו של האדם הפותח את הסכר, והוא חייב על הריגת חברו. אבל אם נהרג חברו מהמים בכח שני, הוי גרמא, היינו אם הוא לא קשר את חברו בסמוך לפתח, אלא קצת יותר רחוק, והמים מיד בצאתם מהסכר, לא נפלו עליו, אלא בתחילה על הארץ והחלו לזרום כנחל ופגעו באדם הקשור והרגוהו, זה נחשב כח שני, והוי גרמא ופטור הפותח את הסכר.

על מנת להבין היטב את המקרה ואת המסקנות לדינא שנובעות ממנו נפרט את התהליכים שארעו: האדם הפעיל אנרגיה, כח, והסיר את המכסה הסוגר את הסכר; על-ידי כך השתחררו המים החוצה. למעשה המים היו סגורים בסכר ועל-ידי הסרת המכסה הוסרה המניעה שלהם לזרום החוצה, והם השתחררו ונפלו מהסכר למטה על-ידי הלחץ שבו הם היו נתונים ועל-ידי כח הזרימה הטבעי שלהם, ולא על-ידי דחיפת האדם, ובכל אופן בזמן נפילתם לארץ הם נחשבים כבאים מכח האדם והוי כאילו האדם זרק אותם למטה. כמו היורה חץ, שאנו רואים את החץ שעף ככחו של האדם. ואמנם גם ביורה חץ יש להתבונן, ששם האדם אוחז בחץ

כח ראשון וכח שני באדם (ג):

שמתוח על המיתר של הקשת וברגע שהאדם משחרר את אחיזתו, המיתר משתחרר ממצב מתוח למצב רפוי, ועל-ידי שחרור המיתר, החץ עף למרחק וכו'. יוצא למעשה שהחץ נורה על-ידי שחרור המיתר ולא על-ידי זריקת האדם, ובכל אופן דנים את החץ כאילו הוא עף מכח האדם, ולכן האדם חייב על נוקי יריית חץ.

אם כן, כמו בחץ כך גם בבידקא דמיא, הכח הראשון הוא כח האדם, שפתח את מכסה הסכר, וממנו נמשך כח הטבע של זרימת המים, כלומר כח הטבע הוא המשך ישיר לכח האדם, לכן גם התוצאה, הריגת האדם, - נגרמה ישירות על-ידי מעשה האדם (כמו אדם שפתח ברו והמים פרצו החוצה ודאי שנחשב כח האדם). אבל כל זה בכח ראשון, מה שאינו כן בכח שני, בזרימת המים על הארץ כמו נחל, שהמים לא זורמים מחמת מעשה האדם אלא הם זורמים מעצמם, אלא רק שהם הגיעו לכאן כתוצאה מפתיחת הסכר וזה נחשב רק גרמא, מכיון שברגע בו נפלו המים ופגעו בארץ נפסקה האנרגיה שלהם לגמרי, היינו נפסק כח האדם. זה שהם התחילו לזרום מחדש על הארץ, - זה כח טבעי שבמים שהם אינם נשארים לעמוד במקום, ולכן החלו לזרום. אבל אי-אפשר לומר שזרימת המים על הארץ היא כח האדם, כיון שכח האדם פסק אחרי נפילת המים ברגע שהם פגעו בארץ, ולכן בכח שני הוי גרמא.

אם כן, למסקנה אנו רואים שכח ראשון של הטבע יכול להצטרף לכח האדם להחשב ככחו, אבל כח שני של הטבע אינו יכול להצטרף להחשב כח האדם והוא גרמא בעלמא. והרמב"ם בהלכות רוצח פרק ג הלכה יג פוסק להלכה: "הכופת את חברו וכו' והציף עליו את המים ומת הרי זה נהרג עליו והוא שימות מכח ראשון הבא ממעשיו".

בהמשך לסוגיית בידקא דמיא אומרת הגמרא שם: "ואמר רב פפא: זרק צרור למעלה והלכה לצדדין והרגה חייב. אמר ליה מר בר רב אשי לרב פפא: מאי טעמא? משום דכחו הוא. אי כחו, תיזיל לעיל, ואי לאו, כחו הוא, תיזיל לתחת, אלא כח כחוש הוא!". כלומר, אדם שזרק אבן למעלה בקו ישר, ולא נפלה למטה בקו ישר, אלא נפלה לצדדין, והרגה, האדם חייב משום שזה כחו, אבל אם האבן נפלה בקו ישר למטה והרגה, - זה אינו כחו של האדם, ולכן יהיה פטור.

ביאור הדבר: כאשר האדם זורק את האבן כלפי מעלה, האבן עפה למעלה מכח האדם, אבל מצד שני תנופת האבן נבלמת לאט על-ידי כח המשיכה, עד שהיא מגיעה לנקודה שבה היא נבלמת מתנופתה לגמרי, וכח האדם שעל-ידו היא עפה, נפסק לגמרי, ואז האבן נפלת בחזרה למטה על-ידי כח המשיכה. אם כן, פגיעת האבן בנפילתה למטה אינה מכח

האדם, שכחו כבר פסק קודם לכן, ולכן הוא פטור. אבל כאשר האבן עפה לצדדין, הכח של האדם פועל בשני כיוונים: כח אחד שנותן לאבן תנופה כלפי מעלה, שנבלמת על-ידי כח-המשיכה עד לעצירה מוחלטת, ויש כח נוסף חזק פחות, שנותן לאבן תנופה לצד, ולכח הזה אין התנגדות, והוא נשמר כל זמן שהאבן באויר. לכן בנקודה שבה נפסק הכח הראשון, שפועל כלפי מעלה, ממשיך עדיין לפעול הכח השני של האדם שדוחף את האבן לצד, ובנוסף גם כח המשיכה פועל על האבן כלפי מטה. יוצא אם כן שבנפילה לצדדין, לאותו מקום שבו נפלה האבן והרגה, היה כח האדם מעורב ישירות ולכן הוא כחו וחייב.

הרמב"ם בהלכות רוצח פרק ג הלכה יג פוסק: "זרק אבן למעלה, והלכה לצדדין, והרגה, חייב". ומדויק מלשון הרמב"ם שפסק את הסוגיה להלכה, שדוקא אם האבן הלכה לצדדין חייב, אבל אם נפלה למטה פטור. ואם כן, משמע שכח הטבע, כח המשיכה, אינו מצטרף להחשב כח האדם, אף שהוא כח טבע ראשון.

בגמרא במסכת חולין דף טז, מובא מקרה נוסף בענין צירוף כח טבע לכח האדם, בנוגע לשחיטה. הגמרא מקשה שיש סתירה לכאורה בין שתי ברייתות: "אמר מר: השוחט במוכני, שחיטתו כשרה. (מוכני הוא גלגל של יוצרי חרס ועל הגלגל מגלגלים את החרס וחוקקים בו צורה.) והתניא, שחיטתו פסולה? לא קשיא, הא בסרנא דפחרא, והא בסרנא דמיא. ואבעית אימא. הא והא בסרנא דמיא ולא קשיא, הא בכח ראשון הא בכח שני וכו'".

ביאור במקרה: אדם פתח סכר של מים והמים זרמו החוצה, ובכח הזרימה שלהם הם גלגלו גלגל חד, או שהיה קשור אליו סכין, ועל-ידי סיבוב הגלגל נשחט עוף או נשחטה בהמה. ואומרת הגמרא, שאם השחיטה היתה בכח ראשון, שחיטתו כשרה, היינו אם החיה נשחטה מיד בתחילת סיבוב הגלגל, שהוא משך הסיבוב הראשון, ומשמע מרשי שגם השני נחשב שסיבוב הגלגל הוא מכח האדם ושחיטתו כשרה. אבל בכח שני שחיטתו פסולה, שהתורה אמרה: "חבחת ואכלת", ודורשים: מה שאתה זובח אתה אוכל, היינו שלומדים שצריך כח גברא בשחיטה. וכיון שאין כאן כח של האדם, השחיטה פסולה. וגם כאן יש להתבונן למה השחיטה על-ידי סיבוב הגלגל בכח ראשון נחשבת ככח האדם, והרי זרימת המים מהסכר החוצה, שזה כח הטבע הראשון, ברור שנחשבת ככחו, שהרי נעשתה כהמשך ישיר למעשה אדם כאמור, אבל סיבוב הגלגל הוא כבר כח טבע שני (הכח הצינטרפוגלי). אם כן, רואים שגם כח טבע

שני יכול להצטרף לכח האדם ולהחשב ככחו, ככח גברא, ועל-ידי כך להכשיר את השחיטה.

והרמב"ם בהלכות שחיטה פרק ב הלכה יג פוסק: "גלגל של אבן או של עץ, שהיתה סכין קבועה בו... ואם פטר אדם את המים עד שבאו וסבבו את הגלגל ושחט בסביבתו, הרי זו כשרה, שהרי מכח אדם בא. במה דברים אמורים, בסביבה ראשונה, שהיא מכח האדם, אבל מסביבה שניה ולאחריה, אינה מכח האדם, אלא מכח המים בהילוכן". עד כאן הסוגיות המופיעות בגמרא.

לכאורה נראה שיש סתירה בין הסוגיות שראינו, ואף-על-פי-כן כאמור הרמב"ם פוסק את כל הסוגיות להלכה, ולאור זה עלולות השאלות האם כח שני של הטבע יכול להצטרף ולהחשב כח האדם, או שאינו מצטרף. והאם כח ראשון של הטבע מצטרף בכל מצב להחשב כחו. או שיש תנאים לכך שכח טבעי יכול להצטרף לכח האדם. אם כן, צריך לברר מה היא הגדרת כח ראשון שבו יכול כח טבעי להצטרף לכח האדם ולהחשב כחו, ומה הגדרת כח שני שבו אין כח טבעי מצטרף.

ג. התוספות בסנהדרין בדף עז., ד"ה סוף, מקשים: "ומיהו קשה ההיא דזרק צרור למעלה, דמשמע דאי לא אזלא לצדדין אלא לתחת, פטור, אמאי, לחייב מידי דהוה אאבנו סכיננו ומשאו שהניחן בראש גגו ונפלו ברוח מצויה דחייב משום אשו, אי בהדי דאזלי קא מזקי, כדאיתא בפרק קמא דבבא-קמא דף ו. וכו'. ומיהו זה ודאי קשה, דמשמע דלצדדין נמי לא מחייב אלא משום כחו וכו'. ודוחק לומר כח כחוש הוא. וצריך לומר, דהיינו למאן דאמר אשו משום ממונו". ועוד מקשים בתוספות: "והא דתנן בפרק ב דחולין, נפלה סכין מידו ושחט - שחיטתו פסולה. ודייק - טעמא דנפלה, הא הפילה הוא, כשירה וכו'. קשה נפלה נמי להוי כי הפילה למאן דאמר אשו משום חציו, אם לא נחלק בשחיטה, ולא מסתבר לחלק כאן, דאפילו מיתה גמרינן מממון, אלא נראה דאיתא ההיא סוגיא כמאן דאמר אשו משום ממונו".

עוד שם, מסבירים התוספות למה בסוגיית בידקא דמיא פטור בכח שני: "וההיא דאשקיל עליה בידקא דמיא וכו' פטור, דדמיא לזרק חץ ותריס בידו, דאפילו הוא קידם וסילקו פטור" (הסבר זה מובא גם בתוספות בחולין דף טז. ובתוספות בבא-קמא דף נ.).

התוספות אומרים שסיבת הפטור בבידקא דמיא בכח שני היא אותה סיבת פטור כמו במקרה שזרק חץ על חברו, כשחברו היה מוגן על-ידי תריס, ואחר-כך נטל הזורק בעצמו את התריס ועל-ידי כך נהרג חברו.

ולכאורה לא ברורה ההשוואה, שהרי זורק החץ פטור, משום שבעת זריקתו את החץ להרוג היה תריס שמנע את פגיעת החץ, ולכן הוי כמו "נפלה דליקה לאותו חצר ונפלה גדר ולא מחמת דליקה והלכה והדליקה והזיקה בחצר אחרת דהתם כלו ליה חציו", ולכן פטור, והכא נמי פטור על זריקת החץ משום שכלו ליה חציו. וגם אינו חייב על סילוק התריס, משום דהוי גרמא, כמו במקרה "כפתו וסוף חמה לבוא", דפטור, משום דהוי גרמא. והכא נמי, כשמסלק התריס, סוף החץ לבוא, והוי גרמא, ופטור.

אם כן אינו דומה המקרה של זורק חץ וסילק את התריס למקרה של בידקא דמיא, משום שבבידקא דמיא, כבר ברגע שהוא פתח את הסכר, אין שום מניעה למים להרוג את האדם הכפות אף בוריתם השניה, בכח שני, וברור שהמים יגיעו אליו ויהרגו אותו, מה שאין כן בזורק חץ, שבשעת הזריקה אין אפשרות להרוג באותה הזריקה. עוד צריך להבין את יסוד התוספות שבגללו התקשו בכל הקושיות הנ"ל ונדחקו לפרש את הסוגיות לשיטת ריש לקיש שסובר אישו משום ממונו, ושאין הלכה כמותו.

ד. על-מנת לבאר את הסוגיה של כח ראשון וכח שני, יש לחקור האם לאחר שהתחדש שכחו כגופו הוי כח האדם כמו האדם עצמו ממש, או שרק לענין הדינים הוי כח האדם כמו האדם, אבל באמת כח האדם והאדם בעצמו הם שני דברים נפרדים.

ונראה שבזה נחלקו הרמב"ם והתוספות, שהרמב"ם שהבאנו לעיל מהלכות חובל-ומזיק פרק ו הלכה י, פסק שאדם שהזיק בכחו "הרי זה כמזיק בידו והם תולדות של אדם". מדויק מלשונו שכחו הוי תולדה, אבל לא הוי אדם-המזיק ממש. אבל התוספות בבבא-קמא דף ה: בד"ה כי שדית, המסבירים את יסוד החיוב במקרה בדף ו. באבנו סכיננו ומשאו שהניחם בראש גגו ונפלו ברוח מצויה והזיקו, אומרים: "אף-על-גב דכח אחר מעורב בו וחשיב ליה כאילו בעצמו עושה את הכל וחייב משום חיציו, הכא נמי, אף על גב דכח אחר מעורב בו חשובים כאילו בעצמו עושה את הבור הזה בלא כח אחר". ומשמע במפורש מהתוספות שהם סוברים שכחו ואף כח הטבע המצטרף לכחו חשיבי אדם-המזיק בעצמו.

לשיטת הרמב"ם שכחו הוי תולדת האדם ולא הוי אדם עצמו ממש אלא רק לענין הדינים, החיוב של אדם בכח הוא מכיון שלצורת הנזק בכח יש אותם 'התכוונות', כמו לצורת הנזק באדם עצמו, כהגדרת חיוב התולדות בכל שאר אבות הנויקין. כלומר שהתכוונה היסודית שבנוקי אדם-המזיק, מלבד פשיעת האדם, היא שהנזק נגרם כתוצאה ישירה ממעשה האדם, שיש שייכות ברורה בין מעשה הנזק למעשה האדם. תכונה זו קיימת גם בנזק שאדם עשה בכחו על-ידי ירית חץ וכדומה.

כח ראשון וכח שני באדם (ג):

לכן גם כאשר רוצים לצרף כח טבע לפעולת האדם ולחייבו בנוק כמו בחיוב בכחו, כח הטבע יכול להצטרף לפעולת האדם בתנאי שבמעשה הנוק תהיה קיימת התכונה היסודית שהנוק יגרם כתוצאה ישירה ממעשה האדם, ואז גם כשמצטרף כח טבע נחשבת פעולת הנוק כתולדת האדם וחייב. לכן כח הטבע יכול להצטרף לכח האדם רק כאשר כח הטבע מתחיל לפעול מיד בצירוף לכח האדם, ללא שום הפסק, אבל אם יש הפסק בכח האדם, ורק אחרי שכח האדם פסק מתחיל כח הטבע לפעול, כאן הנוק לא נגרם כתוצאה ישירה של כח האדם, שהרי כח האדם כבר פסק, ומה שעשה את הנוק בפועל הוא כח הטבע בלבד.

לפי הגדרה זו ברורות הסוגיות לעיל, בסוגית בידקא דמיא, שנפילת המים ודאי המשך ישיר של פעולת האדם שפתח את הסכר כאמור, ואם כן, ההריגה נעשתה כתוצאה ישירה ממעשה האדם, ולכן חייב הפותח את הסכר, שכח הטבע הצטרף לכחו לחייבו בהריגה.

אבל כל זה בכח הטבע הראשון, בנפילת המים שהנוק נגרם כתוצאה ישירה ממעשה האדם, אבל בכח שני, בזרימת המים על הארץ, הנוק לא נגרם כתוצאה ישירה מפעולת האדם ומכחו, שהרי כח האדם פסק בנקודה שבה הגיעו לארץ ומנקודה זו התחדש בהם כח התנועה, והמים ממשיכים לזרום בכח הזרימה הטבעי שלהם בלבד. ולכן הוי הנוק בכח הטבע השני, גרמא בעלמא בלבד, וכן בסוגיה "זרק צרור למעלה", אם האבן נפלה למטה בקו ישר והרגה, אין כח הטבע מצטרף לפעולת האדם, כיון שכח האדם פסק לגמרי בנקודה הגבוהה ביותר אליה הגיעה האבן, וכיון שנפסק כח האדם, נפלה האבן בחזרה למטה על-ידי כח המשיכה בלבד, ולכן כיון שהנוק לא נגרם כתוצאה ישירה מפעולת האדם, הוי גרמא בעלמא.

וכן בסוגית "סרנא דמיא" לגבי שחיטה, המים בתנופת נפילתם פגעו בגלגל וסובבו אותו, וכח המים שנפלו מחמת האדם לא פסק בתחילת סיבוב הגלגל, והגלגל עדיין מסתובב מאותו כח שמחמתו נפלו המים, היינו מחמת האדם (שהרי גם אם אדם יזרוק אבן על הגלגל הוא יסתובב קצת מכח פגיעת האבן).

לכן, אם בתחילת הסיבוב נעשתה השחיטה, הרי זו תוצאה ישירה של פעולת האדם, ויש בשחיטה "כח גברא", ושחיטתו כשרה. אבל מכאן ואילך הגלגל אינו מסתובב מכח האדם, שהרי לאחר שהמים פגעו בגלגל, בתנופת הנפילה שלהם הם החלו לזרום בכוחם הטבעי, וזרימה זאת היא שממשיכה לסובב את הגלגל, ואם כן, הגלגל אינו מסתובב מכח האדם, שכן כחו כבר פסק ואין בשחיטה "כח גברא", ולכן פסולה. וכלשון

הרמב"ם: "במה דברים אמורים? בסביבה ראשונה שהוא מכח האדם, אבל מסביבה שניה ולאחריה אינה מכח האדם, אלא מכח המים בהילוכן".

אם כן, לשיטת הרמב"ם, הגדרת כח ראשון ושני אינה תלויה בכחות הטבע שמצטרפים לפעולת האדם, אלא אם הדבר נעשה כתוצאה ישירה מפעולת האדם הוי כח ראשון, ונחשב כחו של האדם, ואם פסק כח האדם, והדבר נעשה על-ידי כח הטבע בלבד, הוי כח שני וגרמא בעלמא, ואין אפשרות לצרף שום כח טבע שייחשב כח האדם.

לשיטת התוספות, שכחו הוי כאדם עצמו ושאינן הבדל בנוק שנעשה על-ידי כח, אנרגיה שעצורה בתוך הגוף, לבין נוק שנעשה באנרגיה שמשתחררת החוצה ופועלת על עצם אחר, משום שסוף-סוף את מעשה הנוק עשתה אותה אנרגיה, כמו שאומרת הגמרא בבא-קמא דף י': "דכל היכא דגופו תבר, כחו נמי תבר", היינו שגם בהיזק דגופו האדם משתמש בכחו, ואם כן, יסוד החיוב בכחו הוא משום שהנוק נעשה על-ידי האדם ממש. לכן כמו במקרה שבו אדם משתמש בעצם חיצוני על-מנת להזיק, כגון בזורק אבן, שלמעשה הכח שהאדם השקיע בתנועת ידו בזריקת אבן הוא כח ערטילאי בלבד, שבכח זה לבד אין אפשרות להזיק, אבל כיון שאדם משתמש באבן, הופך הכח הזה לנוק ממשי על-ידי פגיעת האבן. יוצא אם כן שהאבן משלימה את כח האדם ביצירת נוק בפועל, ונחשב הנוק כאילו נעשה על-ידי האדם עצמו.

כך גם לגבי נוקים שנגרמים כאשר האדם משתמש בכחות הטבע, שהאדם השקיע כח ערטילאי בלבד, ואילו כח הטבע, כגון כח המשיכה, כח זרימת המים וכדומה, רק מגדיל את כח האדם והופך אותו מכח קטן וערטילאי לכח "מוגדל" שיש לו אפשרות להזיק בפועל, ופעולת כח הטבע היא למעשה פעולת האדם ממש, וזה הנקרא כח ראשון, שהוי כפעולת האדם עצמו. אבל כח שני של הטבע שפועל נחשב רק גרמא בעלמא ואינו כח האדם, משום שהחידוש הוא שכחו הוי כאדם עצמו והיסוד הוא שהאדם עצמו עושה את הנוק. אם כן, אחרי שנוצרה מציאות חדשה של כח מוגדל, שהיא מציאות חדשה של כח שיש לה אפשרות להזיק בפועל, מה שלא היה קודם, כאשר לכח האדם הערטילאי לא היתה אפשרות לעשות את אותו נוק, כאן כבר אי-אפשר לצרף כח טבע נוסף שייחשב כח האדם עצמו, משום שלאחר שכח האדם הוגדל ונוצרה אפשרות להזיק, אם כח שני יצטרף והוא שיעשה את הנוק, לא נוכל לומר שהאדם עצמו עשה את הנוק.

אם כן, נתחדש לנו שכח טבע יכול להחשב כאדם עצמו, רק אם הוא מצטרף לכחו הישיר. לכן בסוגית בידקא דמיא, שהכח שהשקיע האדם

בפתיחת הסכר הוא כח ערטילאי בלבד, יוכל כח הטבע הראשון, נפילת המים, להצטרף לכח האדם ולהגדיל אותו לאפשרות להזיק בפועל, וייחשב כמו האדם עצמו, ולכן בכח ראשון חייב. אבל כח טבע שני, זרימת המים על הארץ, לא יוכל להצטרף להחשב כמו האדם עצמו. דהיינו, שלמראה העיניים - שהוא כח השיפוט הקובע - נחשב המשך הזרימה לכח חדש, כיון שכבר נוצרה מציאות חדשה של כח מוגדל שמאפשרת נזק בפועל, ולכן הוא גרמא בעלמא. אבל סוגית "סרנא דמיא" צריכה ביאור, מדוע כל משך הסיבוב הראשון נחשב כח ראשון, למרות שכבר נוצרה אפשרות למעשה בפועל על-ידי נפילת המים.

ונראה להסביר על-פי דברי החזון-איש בבבא-קמא סימן ב ס"ק ח, שמסביר את המקרה של "זרק צרור והלכה לצדדין", ואומר החזון-איש שאף שהליכת אבן לצדדין היא מכחו ומכח המשיכה, ואם כן חשיב כליבה וליבתה הרוח, דהוי גרמא. לכן לכאורה, היה צריך להיות פטור בכל אופן, "כיון דבשעת הנוק ממש לא פסק כחו חשיב ככחו כחוש", כלומר, אף-על-פי שיש למקרה הזה שם גרמא, מכיון שבמעשה הנוק פועל כח האדם, זה נחשב כחו, אבל לא כח רגיל, אלא כח כחוש. אם כן, הכא נמי לגבי סוגית "סרנא דמיא", שאף שלסיבוב הגלגל יש שם גרמא ולכאורה אינו יכול להצטרף לכח מוגדל, אבל כיון שבמעשה השחיטה פועל כח האדם, לא גרע מכח כחוש דמיתה, ולכן, תחילת סיבוב הגלגל הראשון נחשב כחו כחוש, שגם הוא "חשיב כחו ממש" כלשון החזון-איש.

אם כן, לשיטת התוספות הגדרת כח ראשון ושני תלויה במספר כחות הטבע שמצטרפים לכח האדם, שכח טבע ראשון יכול להגדיל את כח האדם על-מנת ליצור נזק בפועל, וזה כח ראשון והוי כאדם עצמו, אבל כח שני של הטבע אינו יכול להצטרף למציאות חדשה של כח מוגדל ולכן הוי גרמא בעלמא.

על-פי זה יובנו דברי התוספות שהבאנו לעיל, שהסבירו את סיבת הפטור בכח שני בבידקא דמיא והשוו לזרק חץ ותריס בידו וקדם בעצמו וסילק את התריס דפטור, וכאמור הקשנו שלא ברורה ההשוואה בין שני המקרים, ועתה נראה שהשוואת התוספות היא בעיקרון העומד ביסוד שני המקרים ולא שיש דמיון מוחלט ביניהם. התוספות אומרים שכמו בזרק חץ ואחר-כך סילק את התריס, יש כאן שתי פעולות של אדם שבצירוף שתי הפעולות הוא הורג, היינו כאשר האדם מצרף לזריקת החץ גם את סילוק התריס, אז יש אפשרות להרוג, ובכל אופן, למרות שאלו פעולות אותו האדם, אין כאן צירוף שתי הפעולות לחייבו במיתה על הריגת חבירו, ואנו רואים כאן עדיין שתי פעולות נפרדות, הכא נמי לגבי בידקא דמיא, למרות

שגם הזרימה, הנפילה הראשונה, וגם השניה הם כחות טבע שבאים כתוצאה ממעשה האדם, בכל אופן אין כאן צירוף של שני כחות הטבע לחייבו במיתה.

והסיבה שאין כאן צירוף, היא משום שכח הטבע השני אינו יכול להצטרף לכח האדם, אחרי שכבר נוצרה מציאות חדשה של כח מוגדל, וכמו שסילוק התריס אינו מצטרף לזריקת החץ והוי גרמא בעלמא, כך גם כח הטבע השני בבדקא דמיא אינו מצטרף לכח הטבע הראשון ולפעולת האדם והוי רק גרמא בעלמא.

ה. נראה שיסוד מחלוקת הרמב"ם והתוספות נובע ממחלוקת יסודית ביניהם בהבנת שיטת רבי יוחנן שחלק על ריש לקיש כמובא בבבא-קמא דף כב.: "איתמר: רבי יוחנן אמר: אשו משום חיציו, וריש לקיש אמר: אשו משום ממונו" וכו'. את שיטת רבי יוחנן מה חידוש התורה בענין אש, ניתן ללמוד בשני אופנים: התוספות למדו שללא חידוש התורה היה האדם חייב על נזקי האש שהדליק, שהרי הוא חייב על נזקים שבאחריותו ושנגרמו בגלל פשיעתו כמו בניזקי שורו, והתורה חידשה במה שכתוב "ישלם המבעיר את הבערה", שמע-מיניה אשו משום חיציו, כדברי רבא בגמרא שם. היינו שחייב באש אינו רק חייב אחריות האדם בנזק, אלא זה היזק האדם ממש, וכאן חידשה התורה יסוד כללי לכל התורה, שכח של הטבע מצטרף להיות כמו כח האדם ממש, והוי אדם-המזיק כמו יורה חץ, ויהיה חייב בד' דברים כדן אדם-המזיק אם הזיק אדם באשו. מחידוש התורה לגבי חייב ממון למדנו גם לחייב נפשות, שאם האש הרגה, חייב המבעיר מיתה, כמו שאמרו התוספות בסנהדרין דף עז. בד"ה סוף, שהבאנו לעיל "דאפילו מיתה גמרינן מממון".

אבל הרמב"ם למד שללא חידוש התורה גם-כן היינו אומרים שאשו הוי חיציו, כיון שהאש הולכת מכחו, היינו המשך מהכח הראשון שהאדם התחיל, אלא שאף על פי כן היה מקום להסתפק האם נוכל לחייב את המבעיר בד' דברים כמו בחובל בגופו ממש שפועל ללא סיוע כח אחר, מה שאין כן המבעיר אש שמסתייע בכח אחר, ברוח, לביצוע הנזק, לכן מחדשת התורה שגם המבעיר אש הוא כמו יורה חץ, וחייב כמו אדם-המזיק ומשלם ד' דברים, כמו שמסביר בחידושי הגר"ח מבריסק על הרמב"ם בהלכות שכנים.

ואם כן, יוצא שחידוש התורה באש הוא חידוש פרטי כדיני אש שהמבעיר חייב בד' דברים וגם בנפשות. לפי הרמב"ם, שרבי יוחנן למד שחידוש התורה הוא חידוש פרטי באש, שהוי כמו חיציו, וכמו כח האדם, לכן במקום שפסק כחו לא התחדש שאש הוי כחו והוי רק ממונו, שרבי

יוחנן סובר שבמקום שכלו לו חיציו היינו שנגמר כח האדם חיוב האדם הוא מצד ממונו. אבל לפי התוספות שחידוש התורה באש הוא חידוש כללי שכח של הטבע מצטרף לכחו להחשב כאדם ממש כמו הורה חץ, כלומר, עיקר החידוש הוא שיש אפשרות לצרף כח טבע לכח האדם ואין מניעה שכח הטבע יצטרף לכח האדם ויגדיל אותו ויהפוך אותו לנוק בפועל, אף במקום שיש הפסק בכח האדם, שהרי אם אנו אומרים שכח טבע מגדיל את כח האדם, אין סיבה שהוא לא יגדיל את כח האדם, אף אם כח האדם הישיר פסק, שהרי גם כח הטבע נחשב ככח האדם על-פי חידוש התורה, ולכן לא הווי כמו כלו לו חיציו, אלא רק במקום שכבר בתחילת פעולת האדם לא היתה אפשרות לעשות את הנוק כמו ב"נפלה הגדר".

על-פי זה מובנת מחלוקת הרמב"ם והתוספות בסוגיית "אבנו סכיני ומשאו שהניחן בראש גג ונפלו ברוח מצויה והזיקו בהדי דקא אזלי" בדף ו., שלפי התוספות בדף ה: שהבאנו לעיל הנוק נחשב שנעשה על-ידי האדם בעצמו וחייב באשו משום חציו, אף-על-פי שהיה הפסק בין פעולת האדם שהניח את האבן על הגג לבין הרוח שהפילה את האבן למטה, משום שלתוספות אין מניעה שכח הטבע, הרוח יצטרף לפעולת האדם להגדיל את כחו, אף אם כחו הישיר פסק, ולכן הווי אדם-המזיק ויהיה חייב בד' דברים אם האבן הזיקה אדם בנפילתה.

אבל לשיטת הרמב"ם, שסובר שאחר שפסק כח האדם כבר אין אפשרות לצרף יותר שום כח טבע, לכן באבן שהניחה בראש הגג אינו יכול להחשב כאדם המזיק, שהרי פסק כחו וכלו לו חיציו, ולכן יהיה חייב בנוק משום תולדת האש כממונו, וחייב אשו משום ממונו, כמו שפוסק הרמב"ם בהלכות נזקי-ממון פרק יד הלכה טז: "הניח אבן או סכין או משא בראש הגג ונפלו ברוח מצויה והזיקו, חייב לשלם נזק שלם, שכל אלו וכיוצא בהם תולדות הבערה הם". מכך שהרמב"ם פסק הלכה זו בהלכות נזקי-ממון ולא בהלכות חובל-ומזיק, מוכח שסובר הרמב"ם שהחייב באשו הוא משום ממונו, וכן מוכח מדבריו בפירוש המשניות, ולכן אף אם פגעה האבן באדם והזיקתו, פטור מד' דברים.

לפי זה תובן מחלוקת נוספת בין הרמב"ם לתוספות. התוספות בסנהדרין שהבאנו לעיל שהקשו על המקרה בגמרא "זרק צרור למעלה והלכה לצדדין, דמשמע דאי לא אזלא לצדדין אלא לתחת, פטור, אמאי לחייב, מידי דהווי אאבנו סכיני ומשאו שהניחן בראש גג וכו'". ולבסוף נדחקים התוספות לומר שהסוגיה שם היא רק לשיטת ריש לקיש שפסק אשו משום

ממונו, ולא לשיטת רבי יוחנן. כלומר שהסוגיה היא לא להלכה, שהרי ההלכה כרבי יוחנן, ולתוספות, במקרה שנפל הצרור למטה יהיה חייב.

לרמב"ם שפסק את הסוגיה להלכה אם נפל הצרור למטה, יהיה פטור, שהרי לפי הרמב"ם כפי שהסברנו, כח האדם פסק ברגע שהצרור הגיע לנקודה הגבוהה ביותר, ומשם נפל הצרור מכח המשיכה בלבד, ולכן, כיון שפסק כח האדם, אין כח הטבע מצטרף, ולכן אינו חייב במיתה על נפילת הצרור.

אבל לשיטת התוספות, שאף אם פסק כחו, בכל אופן כח הטבע מגדיל את כח האדם, והוא כמו כח האדם בעצמו, ויהיה חייב, כמו שחייב על-פי התוספות באבנו סכיננו ומשאו באשו משום חיציו, אף-על-פי שפסק כח האדם. לכן, כיון שהתוספות למדו בשיטת רבי יוחנן שבכהאי-גוונא הוי חיציו ויהיה חייב, נדחקו התוספות ואמרו שהסוגיה היא לשיטת ריש-לקיש בלבד, שאמר אשו משום ממונו, ולכן אינה להלכה.

וכמו כן מקשים התוספות שם בשיטת רבי יוחנן, למה "נפלה סכין מידו ושחט שחיטתו פסולה", שהרי לשיטת התוספות יכול להצטרף כח הטבע, כח המשיכה, לכח האדם, וייחשב כמו אדם בעצמו, אף אם כחו הישיר פסק, ולכן גם בנפלה סכין מידו ושחטה (כיון שאין צריך כוונה בשחיטה), צריכה להיות השחיטה כשירה, שהרי אף שהיה הפסק בכח האדם, ולכאורה הסכין נפלה מכח המשיכה בלבד, בכל אופן מצטרף כח המשיכה לכח האדם, והוא כאדם בעצמו, ואם כן, יש כאן כח גברא בשחיטה, והשחיטה צריכה להיות כשרה (כמו שמסביר הגר"ח מבריסק שם את קושית התוספות).

על-פי זה תבואר שיטת התוספות בחיוב גזיקין בכח שני בבידקא דמיא. הגמרא בבבא-קמא דף ד: מביאה את שיטת רב מרי: "ואימא מבעה זה המים", ובהמשך דוחה הגמרא את דעתו, והתוספות שם בד"ה ואימא, מסבירים את דברי רב מרי, שיתחייב בנוזקי המים משום ממונו. ואומרים התוספות: "ואם תאמר, והני מים היכי דמי, אי דמשקיל עליה בידקא דמיא ובכח ראשון, - כחו הוא. ואי בכח שני, - גרמא בעלמא הוא? ויש לומר, דמיירי בכח שני, וקא משמע לן דכח שני נמי חייב". התוספות אומרים שרב מרי רצה לחדש שבכח שני בבידקא דמיא אדם יהיה חייב בנוזיקין משום ממונו, אבל ללא דברי רב מרי, אומרים התוספות שיהיה פטור גם מנוזיקין, משום דהוי גרמא. וכיון שדברי רב מרי נדחים בגמרא, אנו חוזרים להבנה הקודמת שבבידקא דמיא פטור גם מנוזיקין בכח שני.

כח ראשון וכח שני באדם (ג):

כלומר שהתוספות סוברים שכח הטבע מצטרף לכח האדם גם כאשר כח האדם פסק, כמו שראינו בסוגית אבנו סכיננו ומשאו, אבל כח טבע שני אינו מצטרף לכח "המוגדל" והוי גרמא, וכיון שהכח השני מוגדר כגרמא של האדם, אין הבדל בין חיוב מיתה וחיוב נזיקין, שהרי גם בנזיקין פטור בגרמא. לכן אמרו התוספות, שבבידקא דמיא פטור בכח שני אף מנזיקין, משום דהוי גרמא.

סיכום.

ראינו שתי שיטות בדברי הראשונים ביחס שבין כח הטבע לכח האדם. שיטת הרמב"ם שאלו שני כחות שונים, אבל הכח השני, כח הטבע, נמשך ישירות מכח האדם, ולכן גם תוצאת הפעולה היא תוצאה ישירה מכח האדם, ואילו שיטת התוספות היא שכח הטבע מגדיל את כח האדם ומוסיף לו מימד נוסף של כח, אבל למעשה שניהם כח אחד.